

„Vzdělávání sluchově postižených“

Praha, 6. – 7. 12. 2006

LANGER Jiří Mgr., Ph.D. - odborný asistent, tajemník katedry

Katedra speciální pedagogiky PdF UP

Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc

jiri.langer@upol.cz

Pracovníci škol pro sluchově postižené a znakový jazyk – zpráva z výzkumného projektu

Úvod

Oblast výchovy a vzdělávání sluchově postižených prochází v posledních letech stejně jako speciální pedagogika obecně zásadními změnami. Přirozený komunikační prostředek těžce sluchově postižených – znakový jazyk – se stal nedílnou součástí běžného života sluchově postižených a již 3. května 1990 doplnilo Federální shromáždění dosavadní školský zákon v § 3 nový odstavec (2), který zní: „Neslyšícím a nevidomým se zajišťuje právo na vzdělávání v jejich jazyce s použitím znakové řeči nebo Braillova písma (zákon č. 171/1990 Sb.)“. Toto právo dále rozšiřuje zákon č. 155/1998 Sb. O znakové řeči.

Se změnou struktury a kurikula ve výchově a vzdělávání sluchově postižených jsou na učitele kladeny vyšší nároky. Téměř všechny školy pro sluchově postižené v ČR se přihlásily ke vzdělávacím metodám a systémům, jejichž součástí je znakový jazyk (zejm. systémy totální a bilingvální komunikace). I v současné době, téměř 16 let po zavedení těchto vzdělávacích systémů, je otázkou, zda se všichni učitelé neslyšících dokázali adaptovat a přizpůsobit novým trendům. Dlouhé období, které vychovalo několik generací surdopedů v přesvědčení, že orální metoda je ve výchově a vzdělávání všech sluchově postižených dětí ta nejvhodnější, se stále podepisuje na způsobu vzdělávání. V České republice je tedy značně roztržitá situace, způsobená názorovými střety zastánců znakového jazyka (neslyšící učitelé a pedagogičtí pracovníci, rodiče) a konzervativními názory surdopedů, zvyklých na orální metodu. Dokonce ani zastánci vyučování ve znakovém jazyce nejsou schopni se sjednotit v názoru, zda používat znakovou češtinu, nebo znakový jazyk. Způsob výuky a míra používání znakového jazyka ve vzdělávání neslyšících se liší nejen mezi školami, ale také mezi jednotlivými pedagogy na téže škole. Každý učitel ovládá znakový jazyk jinou měrou, a v závislosti na svých dovednostech je schopen znakovým jazykem vyučovat.

Cíle výzkumu

Z tohoto důvodu jsme se rozhodli popsat stav, v jaké míře je znakový jazyk ve školách pro neslyšící využíván, na jaké úrovni a zda je preferována spíše znakovaná čeština, nebo vlastní znakový jazyk. Je rovněž třeba zjistit, nakolik jsou učitelé, kteří znakovým jazykem (resp. znakovanou češtinou) vyučují, fundovaní a odborně připraveni znakový jazyk používat (např. kolik pedagogů má splněn některý stupeň tlumočnických zkoušek, zda se věnují postgraduálnímu studiu znakového jazyka, zda navštěvují některý z kurzů znakového jazyka atd.).

Hlavním cílem projektu bylo provedení analýzy, v jaké míře je znakový jazyk v rámci edukačního procesu těžce sluchově postižených používán a zjištění, zda jsou pedagogové těžce sluchově postižených dětí dostatečně erudováni v českém znakovém jazyce.

Dílčí cíle projektu:

- a) Zjištění speciálně pedagogické erudice pedagogů těžce sluchově postižených dětí
- b) Zjištění odborné erudice pedagogů sluchově postižených dětí ve znakovém jazyce
- c) Návrh vytvoření systému postgraduálního vzdělávání pedagogů sluchově postižených dětí v problematice českého znakového jazyka

Výsledky výzkumného šetření

V rámci zpracovaného projektu se řešitelský tým rozhodl zmapovat aktuální přístup a současnou personální situaci na všech mateřských, základních a středních školách pro sluchově postižené v České republice. Pro zjištění a analýzu současného stavu byly jako výzkumné postupy vybrány metody řízeného rozhovoru a dotazníku. Při vyhodnocování výzkumu byly v první řadě analyzovány výsledky získané v řízených rozhovorech s vedoucími pracovníky speciálních škol a školských zařízení pro sluchově postižené, zaměřených na zjištění preferovaného vzdělávacího přístupu. Cílem bylo rovněž zmapovat aktuální situaci a aspekty pořádání kurzů znakového jazyka pro zaměstnance na školách pro sluchově postižené.

Z odpovědí vedoucích pracovníků škol pro sluchově postižené vyplynuly následující výsledky a přehledy:

- Na otázku č. 1 „Pořádá či někdy v minulosti pořádala Vaše škola pro zaměstnance kurzy znakového jazyka (znakové řeči)?“¹ odpovědělo 16 ředitelů škol kladně a 2 záporně. Zaměstnanci 88,9 % škol pro sluchově postižené tedy v minulosti měli, resp. stále mají možnost zvyšovat svou kompetenci v českém znakovém jazyce v kurzech pořádaných vlastním zaměstnavatelem.
- Odpovědi na otázku č. 2 „Kdo je lektorem kurzů?“ s nabídnutými variantami odpovědi „slyšící/neslyšící“, „zaměstnanec/externista“ ukázaly, že ve 43,8 % kurzů je lektorem neslyšící uživatel českého znakového jazyka, v 62,5 % slyšící tlumočnick. V 18,8 % kurzů pochází lektoři z řad vlastních zaměstnanců školy.
- Otázka č. 3 „Jsou kurzy pro zaměstnance zdarma?“ se zaměřila na poměrně důležitý aspekt potenciálního navštěvování kurzů, tedy jejich finanční náročnost. Oproti našim předpokladům, že kurzy znakového jazyka jsou pro zaměstnance zdarma, vyhodnocení odpovědí ukázalo, že na dvou školách pro sluchově postižené musí frekventanti kurzů za kurzy připlácet.
- V odpovědích na otázku č. 4 „Vyžadujete po zaměstnancích, aby kurzy navštěvovali?“ se objevilo několik typů odpovědi Ano/Ne dle míry navštěvování, kterou ředitelé škol pro sluchově postižené požadují. Generalizací těchto konkrétních odpovědí jsme získali údaj, že ředitelé 2/3 škol pro sluchově postižené na svých zaměstnancích vyžadují, aby navštěvovali kurzy českého znakového jazyka a zvyšovali si tak svou komunikační kompetenci.
- Otázka č. 5 „Které vzdělávací a komunikační systémy jsou na Vaší škole realizovány?“ měla za cíl získání informací pro vytvoření přehledu vzdělávacích a komunikačních systémů, ke kterým se školy pro sluchově postižené aktuálně hlásí. Odpovědi ředitelů ukázaly, že na 33,3 % škol aplikují orální systém komunikace, na 77,8 % systém totální komunikace, 16,7 % škol aplikuje bilingvální přístup a 11,1 % totální komunikaci s přechodem k bilingvistu.
- Odpovědi na otázku č. 6 „Používáte ve Vaší škole ve výchovně-vzdělávacím procesu jako komunikační prostředek český znakový jazyk?“ ukázaly, že český znakový jazyk je používán v 88,9 % škol pro sluchově postižené.
- Na otázku č. 7 „Jsou zaměstnanci, kteří absolvovali kurzy znakového jazyka finančně zvýhodněni?“ odpovědělo 50 % ředitelů kladně, 38,9 % záporně a 11,1 % záporně

¹ Termínu „znaková řeč“ je použito záměrně, neboť kurzy realizované na některých školách jsou tak stále nazývány.

s dodatkem, že absolvování kurzů znakového jazyka od svých zaměstnanců vyžadují povinně a je tedy automatické.

- Otázkou č. 8 „Poskytuje Vaše škola speciální podmínky zaměstnancům, kteří navštěvují kurzy nebo studují znakový jazyk?“ bylo zjištěno, že 88,9 % škol poskytuje speciální podmínky, 11,1 % nikoli.
- Otázka č. 9 „Kdo rozhoduje o tom, zda je na Vaší škole užíván jako komunikační prostředek ve vyučování znakový jazyk?“ ukázala, že na 66,7 % škol rozhoduje zaměření a vzdělávací přístup na škole, 11,1 % škol se řídí přáním rodičů a na 22,2 % škol rozhodují učitelé podle konkrétních podmínek.
- Na otázku č. 10 „Ve kterých vyučovacích předmětech je užívání znakového jazyka nezbytné?“ odpovědělo 38,9 % ředitelů „ve všech“, 33,3 % „ve všeobecně vzdělávacích a stěžejních předmětech“ a 27,8 % nedovedlo určit.
- Otázka č. 11 „Je na Vaší škole vyučován předmět český znakový jazyk?“ ukázala, že český znakový jazyk je jako speciální předmět vyučován na 22,2 % škol. Ve všech případech je vyučujícím erudovaný sluchově postižený uživatel znakového jazyka.
- Otázkou č. 12 „Přicházejí zaměstnanci školy do kontaktu s dospělými uživateli znakového jazyka?“ jsme zjistili, že na 88,9 % škol mají zaměstnanci možnost používat znakový jazyk s dospělými neslyšícími. Do kontaktu přicházejí zejména se sluchově postiženými rodiči (75 %), členy organizací neslyšících (56,3 %), sluchově postiženými kolegy (18,8 %) a bývalými žáky (6,3 %).
- Na otázku č. 13 „Přicházejí současní absolventi SPP s dostatečnou kompetencí v komunikaci českým znakovým jazykem“ odpovědělo 22,2 % ředitelů kladně, 33,3 % záporně a 44,4 % nedokázalo posoudit. Celkem 38,9 % ředitelů ovšem vidí v komunikačních dovednostech absolventů pozitivní vývoj oproti minulosti.

Cílem realizovaného dotazníkového šetření bylo shromáždění souboru dat a informací, ze kterých byla následně vyvozena deskripce zkoumaných jevů a zjišťovány závislosti mezi nimi. Podrobnou analýzou dat získaných jednotlivými položkami dotazníku byly získány podrobné přehledy a struktury odpovědí všech pracovníků škol pro sluchově postižené, na základě kterých byla následně posuzována jejich erudice v českém znakovém jazyce.

Primárním cílem výzkumného šetření byla deskripce a analýza odborné erudice pedagogických pracovníků sluchově postižených dětí ve vyučování s použitím českého znakového jazyka. Dotazníkovou metodou se podařilo shromáždít data od 776 zaměstnanců škol pro sluchově postižené (celková návratnost činí 79,92 %), čímž můžeme označit získaný vzorek za dostatečně reprezentativní. Součástí výzkumu byly rovněž řízené rozhovory s vedoucími pracovníky jednotlivých vzdělávacích institucí, jejichž cílem byla deskripce realizovaných vzdělávacích systémů a zmapování aktuální situace a aspektů pořádání kurzů znakového jazyka na školách. Konkrétní výsledky jsou obsaženy v přílohách.

V průběhu zpracování získaných dat bylo statisticky potvrzeno 19 hypotéz, jejichž syntézou s výsledky jednotlivých položek dotazníku vyplynuly následující závěry:

1. Na školách pro sluchově postižené působí 5,5 procenta sluchově postižených pedagogických pracovníků. Statistickými metodami bylo ověřeno, že jazyková kompetence sluchově postižených pedagogických pracovníků v komunikaci českým znakovým jazykem a míra jeho používání je významně vyšší než v případě slyšících pedagogických pracovníků. Pokud je tedy na škole realizován vzdělávací systém, jehož integrální součástí je český znakový jazyk, je přítomnost sluchově postižených pedagogů nezbytná.
2. Pouze 63,4 % pedagogických pracovníků (učitelé, vychovatelé, mistři odborné výchovy a asistenti pedagoga) má dokončené speciálně pedagogické vzdělání a pouze 53,2 % z nich má složenu státní závěrečnou nebo závěrečnou zkoušku ze surdopedie (ze všech pedagogických pracovníků bez ohledu na dosažené vzdělání má státní zkoušku ze

surdopedie splněno pouze 37,8 % pedagogů). Speciálně pedagogická a surdopedická erudice přitom mají výrazně pozitivní vliv na úroveň jazykové kompetence pedagogů v komunikaci českým znakovým jazykem. V rámci studia speciální pedagogiky a její disciplíny surdopedie se setkala se soustavnou výukou českého znakového jazyka pouze 24,4 % surdopedicky erudovaných pedagogů.

3. Přibližně 1/4 všech slyšících pedagogických pracovníků hodnotí svou jazykovou kompetenci v komunikaci českým znakovým jazykem jako velmi dobrou nebo dobrou, 2/3 jako průměrnou nebo nízkou a necelá desetina český znakový jazyk neovládá.
4. Jako nejčastější místo získání jazykové kompetence v komunikaci českým znakovým uvádějí zaměstnanci škol pro sluchově postižené kurzy znakového jazyka (46,5 %), zaměstnání (41,4 %) a samostudium (22,3 %).
5. Alespoň jeden libovolný kurz znakového jazyka navštěvovalo 82,2 % slyšících pedagogických pracovníků a 32,7 % slyšících nepedagogických pracovníků. Akreditované studijní programy zaměřené na znakový jazyk, kurzy realizované vysokými školami a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, které považujeme za nejkvalitnější, navštěvovala pouze nepatrná část pedagogických pracovníků (4,5 %).
6. 4,9 % pedagogických pracovníků je držitelem průkazu tlumočnicka znakového jazyka. Přesto, že profese pedagogického pracovníka sluchově postižených dětí a tlumočnicka znakového jazyka nelze směřovat, je pomocí statistických testů významnosti prokázáno, že držitelé průkazu tlumočnicka mají výrazně vyšší jazykovou kompetenci v komunikaci českým znakovým jazykem než ostatní pedagogičtí pracovníci. Je proto žádoucí, aby i pedagogičtí pracovníci byli motivováni ke studiu problematiky tlumočení znakového jazyka.
7. Zahájení dalšího studia znakového jazyka plánuje 38,8 % slyšících pedagogických pracovníků. Nebyl prokázán vliv úrovně jazykové kompetence v komunikaci českým znakovým jazykem na plánování dalšího studia, bylo však prokázáno, že s rostoucím věkem pedagogických pracovníků klesá jejich odhodlání k dalšímu studiu znakového jazyka.
8. Ideálními organizátory kurzů znakového jazyka, které by zaměstnancům škol pro sluchově postižené nejvíce vyhovovaly jsou: vlastní zaměstnavatel (11,7 %), organizace neslyšících (4,8 %) a Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (4,2 %). Kurzy by se měly podle přání zaměstnanců konat 1 x týdně (16,7 %) a jejich náplní by měla být zejména konverzace ve znakovém jazyce (5,3 %).
9. Téměř 2/3 slyšících pedagogických pracovníků používají znakový jazyk v komunikaci se sluchově postiženými žáky vždy nebo většinou, téměř 1/3 občas nebo zřídka a pouze zanedbatelná část (5,2 %) vůbec. Bylo rovněž prokázáno, že existuje pozitivní relace mezi úrovní jazykové kompetence v komunikaci českým znakovým jazykem a používáním znakového jazyka v komunikaci se sluchově postiženými žáky.
10. Nejčastějším aspektem případného používání znakového jazyka je stupeň sluchového postižení dítěte (77,8 %), komunikační situace (41,7 %), věk dítěte a vyučovací předmět (oba cca 20 %). Nejčastější komunikační situací, při které slyšící pracovníci používají znakový jazyk, je vyučování (18,9 %), nejčastějším předmětem matematika a český jazyk (oba 14,6 %) a odborné předměty (10,4 %). Dalším nejčastějším aspektem případného využití znakového jazyka je potřeba maximálního dorozumění s dítětem (20,9 %).
11. Struktura věkových kategorií pedagogických pracovníků je takřka rovnoměrná (jednotlivé kategorie jsou zastoupeny poměrem v rozsahu 20,1 – 28,4 % ze všech pedagogických pracovníků), s výjimkou věkové kategorie pracovníků nad 61 let (3,9 %).

Závěr

Na základě zjištěných výsledků lze tedy konstatovat, že výrazně menšinová část pedagogických pracovníků speciálních škol a školských zařízení pro sluchově postižené má dostatečnou erudici pro výuku v českém znakovém jazyce. 88,9 % těchto škol přitom oficiálně používá český znakový jazyk jako komunikační prostředek ve výchovně-vzdělávacím procesu. Dostatečné elementární erudice v českém znakovém jazyce nedosahují ani nepedagogičtí pracovníci škol pro sluchově postižené. Východiskem z této nevyhovující situace se může stát vytvoření efektivního systému dalšího vzdělávání pedagogických i nepedagogických pracovníků škol pro sluchově postižené. Z osobních neformálních rozhovorů se zaměstnanci jednotlivých profesí vyplynula ochota a odhodlání k dalšímu sebevzdělávání (v oblasti speciální pedagogiky, surdopedie i znakového jazyka) za předpokladu dostatečného institucionálního, odborného a finančního zajištění. Jako nejefektivnější způsob řešení současného nedostatečného stavu se jeví striktní kontrola požadovaného vzdělání ze strany České školní inspekce (zde by bylo vhodné legislativně stanovit studium surdopedie a základů znakového jako nezbytnou podmínku pro vykonávání pedagogické profese na škole pro sluchově postižené. Velmi přínosné by bezesporu bylo vytvoření pracovní vzdělávací skupiny, která by pomocí návštěv v jednotlivých školách pro sluchově postižené školila zaměstnance těchto škol v komunikaci znakovým jazykem.

Použitá literatura:

1. EVANS, L. *Total Communication: Structure and Strategy*. Washington, D.C. : Gallaudet Colledge Press, 1982, 161 s. ISBN 0-913580-75-9.
2. GREGORY, S.; KNIGHT, P.; McCracken, W. aj. *Problémy vzdělávání sluchově postižených*. Praha : FF UK, 2001, 278 s. ISBN 80-7308-003-6.
3. CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice – základy kvantitativně orientovaného výzkumu*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, 199 s. ISBN 80-244-0765-5.
4. LANGER, J. *Deskripce současného stavu připravenosti učitelů sluchově postižených dětí na výuku ve znakovém jazyce*. Olomouc, 2004, 195 s. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Pedagogická fakulta.